

Original Paper **An allegory of MOR in Masnavi.**

Mohtasham Mohammadi

Abstract

Various works have been done about allegory in the poetry of poets, and especially in the poetry of Rumi, but nothing has been done in a case-by-case manner. There are four interpretations regarding the definition and interpretation of allegory, three of which are the views of the earlier Iranian-Islamic rhetoric and are not the purpose of this study. In this research, an attempt has been made to study the use of "MOR" in Masnavi according to the fourth interpretation, that is, using the story of animals (allegory). Out of about forty uses of ants in the six books of Masnavi, Rumi has used the allegory in the modern form of allegory about ants only twice. It is obvious that according to the nature of allegory and Rumi's goal in Masnavi, the end of these allegories is education and their foundation is "ethics". Although allegories are used because of their simplicity, but allegories of mystical texts such as Masnavi They are more simple and accessible.. This research has been done in an analytical and descriptive manner and in a library method, and the general achievement is that Rumi is one of the poets who read parables.

Key words: Allegory, Masnavi, Rumi, MOR.

Persian literature dept. Faculty of literature & humanity, Salman Farsi university of Kazerun, Kazerun, Iran.

Please cite this article as (APA): Mohammadi, Mohtasham. (2025). An allegory of MOR in Masnavi. *Journal of Research Allegory in Persian Language and Literature*, 17(64), 119-135.

Creative Commons: CC BY-SA 4.0

Publisher: Islamic Azad University Bushehr Branch / No. 64/ Summer 2025

Receive Date: 01-05-2023

Accept Date: 23-08-2025

First Publish Date: 25-08-2025

مقاله پژوهشی بررسی تمثیلی کاربرد مور در مثنوی مولانا

محتشم محمدی^{*۱}

چکیده

در باره تمثیل در شعر شاعران و بویژه در شعر مولانا جلال الدین بلخی کارهای گوناگونی شده است اما به شیوه موردی کاری کمتری انجام شده است. در باب تعریف و تعبیر تمثیل نیز چهار برداشت وجود دارد که سه تای آن ها نظر متقدمان بلاغت ایرانی اسلامی ست و منظور این پژوهش نیست. در این پژوهش تلاش شده تا بنا به برداشت چهارم یعنی به کارگیری داستان حیوانات (allegory) کاربرد مور در مثنوی بررسی شود. از نزدیک چهل مورد کاربرد مور در دفاتر ششگانه مثنوی، مولانا تنها در دو وهله، تمثیل در شکل امروزی الیگوری را در باب مورچگان به کار گرفته است. بدیهی ست هم بنا به ذات تمثیل و نیز هدف گذاری مولانا در مثنوی، غایت این تمثیل ها تعلیم است و زیر ساخت آن ها اخلاق است. تمثیلات اگر چه به سبب سادگیشان به کار برده می شوند اما تمثیلات متون عرفانی از جمله مثنوی از سادگی و رسایی بیشتری برخوردارند. این پژوهش به شیوه تحلیلی و توصیفی و به روش کتابخانه‌ای به سامان رسیده است و دستاورد کلی این است که مولانا هم از متمتعان خوان تمثیل است.

واژگان کلیدی: تمثیل، مثنوی، مولانا، مور.

۱- گروه زبان و ادبیات فارسی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه سلمان فارسی کازرون. کازرون. ایران. mohtasham@kazerunfsu.ac.ir

لطفاً به این مقاله استناد کنید: محمدی، محتشم. (۱۴۰۴). بررسی تمثیلی کاربرد مور در مثنوی مولانا. تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی. (۶۴)، ۱۷، ۱۱۹-۱۳۵.

حق مؤلف © نویسنده‌گان.

ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر / شماره شصت و چهارم / تابستان ۱۴۰۴ / از صفحه ۱۳۵-۱۱۹.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۰۱ تاریخ انتشار بر روی اینترنت: ۱۴۰۴/۰۶/۳۰

مقدمه

بلاغت، نمک ادبیات است. نگرش تازه فرمالیست‌های پیرو رومن یاکوبسن نیز توجه مجدد و ویژه‌ای به بلاغت در سده بیستم میلادی را باعث شد. ادبیات مانا، در پرده سخن گفتن است. بلاغت این مأموریت را بر عهده دارد. از جمله موارد جالب بلاغت مقوله تمثیل است که ارسطو با کتاب بلاغت در سی سده پیش بدان پرداخت. بلاغیون ایرانی اسلامی هم بطور مفصل این مباحث از جمله تمثیل را بررسی کردند. شفیع‌ی کدکنی در آثارش بویژه در صور خیال اشاراتی کرده است. «تمثیل را می‌توان برای آنچه در بلاغت فرنگی، الیگوری می‌خوانند به کار برد و آن بیشتر در حوزه ادبیات روایی است». شفیع‌ی کدکنی، ۸۵) «1366:

فتوحی در کتاب بلاغت تصویر بطور مفصل بدان پرداخته و تلاش کرده تا مرزهای تمثیل و نماد و استعاره را آشکارتر کند. «تمثیل، تشبیهی است که در آن الفاظ جانشین مفهوم می‌شود. در این بیت بابا افضل کاشی-گر دایره کوزه ز گوهر سازند/ از کوزه برون همان تراود که در اوست- کل الفاظ به جای یک مفهوم ذهنی می‌نشیند. در تشبیه و استعاره -که در واقع یک تشبیه فشرده است- طرفین تصویر مثل دو خط هستند که باید به نقطه همسانی و وحدت) در وجه شبه و جامع (برسندو در یک نقطه همدیگر را قطع کنند). فتوحی، 1393: 270)

در جایی ازین کتاب -بلاغت تصویر، ص 255- هم دسته بندی چارگانه در باب تمثیل را یادآور شده که چهارمی برداشت اروپاییان (allegory) است. در حوزه نشریات، نشریه‌ای که امروز با نام فصلنامه تحقیقات تمثیلی در ادب فارسی بر این مقوله تمرکز دارد، از آذرماه ۱۳۸۸ پا به راه شده اما از شماره ۲۳ در بهار ۱۳۹۴ بطور ویژه به تمثیل پرداخته است. بدیهی است مقالات این نشریه تخصصی پس از کتاب‌ها، مرجع ارزشمندی است. آنچه که درین پژوهش مورد توجه بیشتر است هر گونه کاربرد مور در مثنوی نیست بلکه مواردی است که بطور تمثیلی (الیگوری) به کار رفته است. این گونه از تمثیل تازه و نوظهور نیست که به مزرعه حیوانات جورج ارول یا جاناناتان مرغ دریایی اثر ریچارد باخ محدود بشود، کلیله و دمنه با آن قدمت و پختگی‌اش نشان از این گونه تمثیل در مشرق زمین است.

بیان مساله

تمثیل باب تفعیل از مثل و مثال است. «تمثیل: مثال آوردن، تشبیه کردن، مانند کردن، صورت چیزی را مصور کردن، داستان یا حدیثی را به عنوان مثال بیان کردن، داستان آوردن.» (فرهنگ معین «تمثیل:

مثل آوردن. تشبیه کردن چیزی را به چیزی».) فرهنگ دهخدا (بنا بدین تسمیه است که سه جریان در بلاغت ایرانی اسلامی در باب نزدیکی و دوری آن از تشبیه سخن گفته‌اند اما این پژوهش در مسیر برداشت فرنگیان یعنی الیگوری است یعنی داستان حیوانات -فابل: fable- را ابزار سخن کردن. مؤلف کتاب ادبیات داستانی در باره فابل که آن را افسانه تمثیلی نامیده چنین نگاشته: «اغلب قصه کوتاهی ست در باره حیوانات که از آن با عنوان افسانه حیوانات (Beast fable) نیز یاد شده است. در افسانه تمثیلی گاهی انسان و اشیاء نیز شخصیت‌های اصلی هستند. افسانه تمثیلی به علت خصوصیت تمثیلی آن دارای دو سطح است، سطحی حقیقی و سطحی مجازی. در سطح حقیقی، قصه‌ای در باره موضوعی نقل می‌شود. در سطح مجازی درونمایه قصه یا خصلت و سیرت شخصیت قصه اشاره به موضوع دیگری دارد. سطح حقیقی اغلب با حیوانات سر و کار دارد و در آن‌ها حیوانات چون انسان رفتار می‌کنند و سخن می‌گویند. سطح مجازی همیشه جنبه‌ای از رفتار و کردار انسان را نشان می‌دهد، مثلاً قهرمانان به صورت حیواناتی با خصوصیات ممتاز و پسندیده یا شخصیت‌های شریر با صفاتی ناپسند و نکوهیده ظاهر می‌شوند. دوشیزگان معصوم به هیات کبوتر و قو و خرگوش درمی‌آیند و آدم‌های بی‌رحم و حیله‌گر به شکل لاشخور و روباه و گرگ. از نمونه‌های ممتاز و معروف افسانه‌های تمثیلی، کتاب کلیله و دمنه است.» (میرصادقی، 1376: 83)

پرسش‌های پژوهش

آیا در مثنوی الیگوری هست؟ الیگوری‌های مثنوی پرداخت ساده دارند یا پیچیده؟ بسامد توجه مولانا در مثنوی به الیگوری چه اندازه است؟

ضرورت پژوهش

پژوهیدن متون فاخر ادبیات هر سرزمینی از ضرورت‌های کنشگران حوزه‌ی ادبیات است. پژوهش در حوزه عرفان بویژه مثنوی مولانا که امروز بیش از پیش مطمح نظر است ارزش دیگری دارد. از بهانه‌های این کاوش‌ها، رسته‌های گوناگون بلاغت از جمله تمثیل است.

پیشینه پژوهش

روشن است که کتاب‌ها و مقاله‌های فراوانی در باب مولانا و مثنوی مولانا وجود دارد. به همین سیاق در باب بلاغت در ادبیات و نیز در زمینه تمثیل در ادب عرفانی کارهای زیادی شده است اما در باب

تمثیل در مثنوی آنچه به دست آمد بدین شرح است:

طالبیان، یحیی، (1378). تمثیل در شعر منوچهری، نشریه ادبیات و علوم انسانی دانشگاه کرمان، ش 4 و 5، 72-87

قائمی، فرزاد، (1386). نقش فلسفه تمثیلی در داستان پردازی‌های مولانا در مثنوی، نشریه پژوهش‌های ادبی، ش 16، 182-198

بهبهانی، رضیه، (1387). سیری در تمثیلات ادبیات عرفانی در آثار عطار و مولانا، نشریه ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی، 13. ش

نظری، ماه، (1393). نقش تمثیل در داستان‌های مثنوی، نشریه فنون ادبی، ش 2 (پیاپی 11).

حسینی کازرونی، سید احمد، (1394). تمثیل و ادبیات تمثیلی، فصل‌نامه تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان و ادب فارسی، ش پ 23، 13 تا 24.

حسینی کازرونی، سید احمد- (1394)-نگرش به تمثیل در ادبیات تعلیمی- فصل‌نامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی، شماره 26- صص 1331-1331

غنی زاده، ابوالفضل، (1394). بررسی کنش ارتباطی در یک حکایت تمثیلی از دفتر اول مثنوی معنوی (مطالعه موردی مذاکرات داستان پنجم مثنوی بر اساس نظریه کنش ارتباطی هابر ماس)، فصل‌نامه تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان و ادب فارسی، ش پ 23، 41 تا 60.

رضایی، لیلا و جاهدجاه، عباس، (1394). بررسی شیوه روایت تمثیلی پیر چنگی در مثنوی از منظر پسامدرنیسم، فصل‌نامه تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان و ادب فارسی، ش پ 23، 61 تا 78.

غنی زاده، ابوالفضل، (1394). ضرورت‌های یک قضاوت منطقی (مطالعه موردی حکایت تمثیلی مرد بقال و طوطی از دفتر اول مثنوی)، فصل‌نامه تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان و ادب فارسی، ش پ 25، 111 تا 126.

صالحی، فاطمه و دیگران، (1394). بررسی اغراض ثانویه خبر و انشاء در حکایت تمثیلی پادشاه و کنیزک مولانا و مقایسه آن با دستور نقش‌نگرای هلیدی، فصل‌نامه تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان و ادب فارسی، ش پ 25، 13 تا 34.

قدمان، رزاق و انصار، مرتضی، (1394). بررسی بیان تمثیلی و ابزارهای طنزآوری در مثنوی معنوی، فصل‌نامه تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان و ادب فارسی، ش پ 26، 31 تا 42.

نظری، ماه، (1395). بیان وحدت با شگردهای تمثیلی در مثنوی معنوی، فصل‌نامه تحقیقات تمثیلی زبان و ادب فارسی، ش 30، 151 تا 168.

آریان، حسین و دیگران، (1395). نگاهی به تمثیلات مشترک در کیمیای سعادت امام محمد غزالی و مثنوی مولانا، فصل نامه تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان و ادب فارسی، (30)، 11 تا 36.

حسینی کازرونی، سید احمد- (1396)- جایگاه گونه‌های تمثیل در حکایات تمثیلی مصیبت نامه عطار- فصلنامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی، شماره 32- صص 110۹۴-

مالملی، امیدوار، (1396). مختصری از امثال و تمثیلات مشترک در مثنوی و ولدنامه، فصل نامه تحقیقات تمثیلی زبان و ادب فارسی، ش 31، 117 تا 137.

بازگیر، مهناز، (1396). سگ در حوزه تمثیل در کلام سنایی و عطار و مولانا، فصل نامه تحقیقات تمثیلی زبان و ادب فارسی، ش 32، 29 تا 51.

حسینی کازرونی، سید احمد- (1397)- بررسی مؤلفه‌های تمثیلی رمان عاشقانه‌های یونس در شکم ماهی از جمشید خانیان- فصلنامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی، شماره 37- صص 127۱۱۱-

ایاز، حمید و موسوی سیرجانی، سهیلا، (1397). مفاهیم تمثیلی و نمادین مار در آثار حماسی، غنایی و عرفانی (با تکیه بر شاهنامه فردوسی، خمسه نظامی و مثنوی مولوی)، فصل نامه تحقیقات تمثیلی زبان و ادب فارسی، ش 35، 52 تا 72.

جلیلی، رضا و نوروز، مهدی، (1397). تأثیر پذیری تمثیلی وقار شیرازی در منظومه بهرام و بهروز از مثنوی مولانا، فصل نامه تحقیقات تمثیلی زبان و ادب فارسی، ش 35، 73 تا 89.

ناصری، فرشته و قاسمی، شهین، (1397). بررسی و تبیین جلوه‌های تمثیل در حکایت عرفانی موسی و شبان مولانا، فصل نامه تحقیقات تمثیلی زبان و ادب فارسی، ش 35، 110 تا 134.

حسینی کازرونی، سید احمد، دهقانیان فرد، کاظم و دیگران، (1397). بررسی تمثیلی زیبایی درون و برون از دیدگاه مولوی و حافظ، فصل نامه تحقیقات تمثیلی زبان و ادب فارسی، ش 36، 106 تا 125.

منصوری، مراد و دیگران، (1397). سرچشمه‌های عرفانی در مثنوی مولوی با رویکرد تمثیلی، فصل نامه تحقیقات تمثیلی زبان و ادب فارسی، ش 38، 122 تا 143.

موسی آبادی، رضا و فخراسلام، بتول، (1397). سیمای تمثیلی دنیا در شعر سعدی و مولوی (با رویکرد تمثیلی به آیات و روایات دینی)، فصل نامه تحقیقات تمثیلی زبان و ادب فارسی، ش 38، 144 تا 171.

حسینی کازرونی، سید احمد- (1398)- بررسی ساختار و انواع تمثیل در منظومه شیرین و خسرو امیر خسرو دهلوی- فصلنامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی، شماره 42- صص 33۸-

حسینی کازرونی، سید احمد- (1399)- جستجوی تمثیل در نسخه خطی دیوان اشعار میرزا احمد متولی باشی - فصلنامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی، شماره 46- صص 42۲۹-

هواسی، جعفر، (1399). نماد و تمثیل در مثنوی مولانا، فصل نامه تحقیقات تمثیلی زبان و ادب فارسی، ش 43، 25 تا 34.

رحمانپور، نازیلا (و دیگران)، (1399). بررسی کاربرد تمثیلی و نمادین دریا و مظاهر آن در مثنوی معنوی مولانا، فصل نامه تحقیقات تمثیلی زبان و ادب فارسی، ش 44، 65 تا 88.

ذوقی، سهیلا، (1399). سیمای تمثیلی گاو در آیین مهر -میترایسم- و چگونگی بازتاب آن در مثنوی معنوی مولانا، فصل نامه تحقیقات تمثیلی زبان و ادب فارسی، ش 45، 38 تا 52.

بهاروند، محسن و سپه وندی، مسعود، (1399). بررسی تطبیقی نمونه‌هایی از حکمت عملی در تمثیل‌های حدیقه سنایی و مثنوی مولوی، فصل نامه تحقیقات تمثیلی زبان و ادب فارسی، ش 46، 1 تا 28.

حسینی کازرونی، سید احمد- (1400)- جستجوی فرایندها و فرا آسیب‌ها در شخصیت صائب تبریزی بر اساس ابیات تمثیلی غزلیات شاعر با تکیه بر ...- فصلنامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی، شماره 49- صص 50۲۴-

انصاری، احسان (و دیگران)، (1400). نقش اشارات عرفانی در مثنوی معنوی (بر اساس تمثیل‌های روایی دفتر 4 و 5 و 6)، فصل نامه تحقیقات تمثیلی زبان و ادب فارسی، ش 50، 8 تا 39.

آباد، فرزانه (و دیگران)، (1400). تمثیل، شگردی تعلیمی در مثنوی معنوی، فصل نامه تحقیقات تمثیلی زبان و ادب فارسی، ش 50، 40 تا 64.

منصوری، فروغ (و دیگران)، (1400). بررسی سازه‌های ساختاری روایت‌های تمثیلی در مثنوی معنوی، فصل نامه تحقیقات تمثیلی زبان و ادب فارسی، ش 50، 106 تا 127.

ایاز، حمیده و تیموری، عاطفه، (1400). تطبیق مفاهیم تمثیلی و نمادین سگ در آثار حماسی و غنایی و عرفانی (با تکیه بر شاهنامه فردوسی، خمسه نظامی و مثنوی معنوی)، فصل نامه تحقیقات تمثیلی زبان و ادب فارسی، ش 51، 54 تا 81.

روش پژوهش

شیوه این پژوهش، تحلیلی توصیفی و به روش مطالعه موردی (case study) است که در باب مثنوی بیش از چند تایی انجام نشده است و با روش کتابخانه‌ای به سامان رسیده است.

اهداف

به نظر می‌رسد مولانا همچنان که خود آشکارا- در دفتر دوم مثنوی- ابراز کرده: «ای برادر قصه چون پیمانه‌ای ست/ معنی اندر وی مثال دانه‌ای ست، دانه معنی بگیرد مرد عقل/ ننگرد پیمانه را گر گشت نقل» (مثنوی، د2: ب 3623) بر خلاف فرمالیست‌ها چندان در غم قالب کار نیست و بیشتر معنا را دنبال می‌کند؛ در به کارگیری انواع تمثیل از جمله الیگوری نیز باور عمیقی بدان ندارد که می‌گوید: «این کلیله و دمنه جمله افتری ست/ و نه کی با زاغ، لک لک را مری ست. مثنوی، د ۲، ب 3621».

هدف این پژوهش بررسی این نکته است که مولانا چند بار و چگونه الیگوری -مور- را به کار برده است. بدیهی ست پس از گردآوری همه تمثیل‌های الیگوریکال مثنوی، می‌توان حکمی نهایی صادر کرد.

بحث

تمثیل از ابزارهای ادبی ست که خواننده را به درنگ و سپس به آموختن می‌کشاند. آیا تمثیل تشبیه است یا بر اساس آن شکل گرفته است؟ " در کتاب‌های بلاغی، بحث تمثیل نخست در ذیل تشبیه مطرح شد". (فتوحی، 1393: 255) فتوحی در بلاغت تصویر بطور فشرده گرایش بلاغیون ایرانی اسلامی را دسته بندی کرده است: " از گذشته تا به امروز، به طور کلی تمثیل از چهار دیدگاه به بحث گذاشته شده است. الف (تمثیل را مترادف و هم معنی با تشبیه می‌دانند). مطرزی و ابن اثیر. ب (تمثیل نوعی تشبیه است که وجه شبه، مرکب از امور متعدد باشد). جرجانی و سکاکی و خطیب قزوینی و جمهور بلاغیان). پ (تمثیل را از زمره استعاره و مجاز می‌شمارند و آن را از تشبیه جدا می‌کنند). ابن خطیب و رازی و عبدالکریم صاحب التبیان و علوی و تفتازانی. ت (تمثیل را معادل الیگوری در بلاغت فرنگی می‌داند یعنی داستانی که پیامی در خود نهفته دارد. (همان) .

فرهنگ اصطلاحات ادبی، تمثیل را یک روایت می‌داند. (Abrams'2015:8) . فرهنگ کادن تمثیل را داستانی یا تصویری با چند لایه می‌داند. (Cuddon' 23) .: 2013

اگر مولانا مثال را برای تمثیل، و مثل را برای تشبیه به کار برده باشد؛ سخن او شایسته درنگ بیشتر است: «هر چه گویم مثال است، مثل نیست. مثال، دیگر است و مثل، دیگر. حق تعالی نور خویش را به مصباح تشبیه کرده است جهت مثال، و وجود اولیاء را به زجاجه. این جهت مثال است، نور او در کون نگنجد، در زجاجه و مصباح کی گنجد؟» (مولانا، 1330: 165)

مولانا در مثنوی ۳۴ بار «مور» را به کار برده است بدین ترتیب که در دفتر اول ۲ مورد، در دفتر دوم ۹

مورد، در دفتر سوم ۳ مورد، در دفتر چهارم ۷ مورد، در دفتر پنجم ۴ مورد و در دفتر ششم ۹ مورد آمده است که همگی در پی نوشت ها ارائه شده است. از این موارد بجز نیمی نظر به کوچکی و حقارت و ناچیزی مورچه به کار گرفته شده است. و نیمی برای دانش غریزی، برای تجاذب و تعامل، تحرک و جنبش، انبوهی، بارکشی بیش از حد، و حرص به کار گرفته شده است.

نیمه نخست موارد کاربرد مور که نگارنده آن‌ها را وانهاده و به بحث الیگوری پرداخته مواردی است که در گفتمان گسترده تشبیه و تشبیه تمثیل شناور است که بنا به دو تحلیل از مؤلف معالم البلاغه و کتاب طراز سخن نباید آن‌ها را از شمار تشبیه تمثیل دانست. «تشبیه تمثیل آن است که وجه شبه در آن صفتی باشد متنوع از چند چیز مانند این اشعار منوچهری در وصف تاریکی شب:

شب‌گیسو فروهشته به دامن	پلاسین معجر و قیرینه گرز
به کردار زنی زنگی که هر شب	بزاید کودکی بلغاری آن زن
کنون شویش بمرد و گشت فرتوت	از آن فرزند زادن شد سترون

(منوچهری، ۱۳۸۱:۸۶)

یا این دو بیت در وصف قطره‌های باران:

آن قطره باران بین از ابر چکیده	گشته سر هر برگ از آن قطره گهربار
آویخته چون ریشه دستارچه سبز	سیمین گرهی بر سر هر ریشه دستار

(همان «:» 43: (رجایی، ۱۳۵:۲۷۵)

«آن چنان است که وجه شبه از اجتماع چند چیز گرفته شود و صحنه یا حالتی خاص را در برابر چشم مجسم نماید. مانند این بیت سعدی: گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

عمر برف است و آفتاب تموز	اندکی مانده خواجه غره هنوز
--------------------------	----------------------------

(سعدی، ۱۳۶۹: ۳۱)

مانند این ابیات از ناصر خسرو:

مردم سفله به سان گرسنه گربه	گاه بنالد به زار و گاه بخرد
تاش همی خوار داری و ندهی چیز	از تو چو فرزند مهربانت نبرد
گاه که چیزی به دست کرد و قوی شد	گر تو بدو بنگری چو شیر بغرد

(ناصرخسرو، ۱۳۶۵:۵۲۰)

و مانند این آیه از قران:

مثل الذین حملوا التورات ثم لم یحملوها کمثل الحمار یحمل اسفاراً. (سوره جمعه، آیه 5)
و مانند این بیت از مثنوی:

و ما انا منهم بالعیش فیهم
ولکن معدن الذهب الرغام

(مثنوی، 1403 ق: 101) «...» صادقیان، 1371: 157

در بیشتر موارد زیرساخت مطلب، داستان سلیمان و مور است. هر جا هم سخن از سلیمان نیست قراین نشانگر آن است که داستان مور و سلیمان در پیرنگ مطلب هست مانند تقابل میر و مور. اما آنچه در کل مثنوی در باب مور، تمثیل از نوع الیگوری_ داستان حیوانات- ست دو مورد است یکی در دفتر چهارم و دیگری در دفتر ششم.

در دفتر چهارم، مور پنج بار در یک داستان برای به تمثیل کشیدن کوتاه بینی کوتاه نگران به کار برده شده است که نه از نوع تمثیل اندیشه (فتوحی، 263) که از نوع اخلاق است.

مورکی بر کاغذی دید او قلم	گفت با مور دیگر این راز هم
که عجایب نقش‌ها آن کلک کرد	همچو ریحان و چو سوسنزار و ورد
گفت آن مور اصبع است آن پیشه ور	وین قلم در فعل فرع است و اثر
گفت آن مور سوم کز بازو است	که اصبع لاغر ز زورش نقش بست
هم چنین می‌رفت بالا تا یکی	مهتر موران فطن بود اندکی
گفت کز صورت مبینید این هنر	که به خواب و مرگ گردد بی خبر

مثنوی د ۴ ب 138 (34 بیت)

اگر چه این داستان برگرفته یا متأثر از داستانی در کیمیای سعادت محمد غزالی ست که برای رد دیدگاه برخی آن را به کاربرده و مولانا برای رد مخالفان و توجیه باور خود در باب کوه قاف به کار برده که خود جای بحث و جدل دارد، بنا بر این برداشت تمثیل اندیشه‌های از آن برای نگارنده محل تردید است و آن را در مقوله تمثیل اخلاقی می‌انگارد. (نک. آریان، 1395: 25)

"تمثیل از نظر محتوایی که در آن نهفته است به چند نوع قابل تقسیم است: اخلاقی، سیاسی تاریخی، اندیشه، رمزی، رؤیا. (فتوحی، 1393: 262-266)" اگر چه فتوحی تمثیلات مولانا را از نوع تمثیل اندیشه می‌داند (همان، 263) به نظر می‌رسد همه تمثیلات مثنوی از نوع اخلاقی است و پیام ساده و روشنی دارند و مولانا که در باب کلیله و دمنه و قصه و داستان چنان باوری دارد و در باب تمثیل نیز

به حمل سریع و صریح پیام نظر دارد؛ تنها یک بار در دفتر ششم به تمثیل اندیشه نزدیک شده است. شاید هم بتوان با نگرشی دیگر این دو مقوله از تمثیلات مولانا را - داستان مور در دفتر چهارم و ششم-اندیشه ای و بقیه را اخلاقی دانست.

شاید سخن عبدالحسین زرین کوب به گونه‌ای بتواند جامع اقوال متنوع در باب تمثیل باشد: «آنچه در مثنوی به عنوان تمثیل یا در مفهوم آن بیان می‌شود، تصویری ست حسی که باید امری را که غیر حسی ست برای مخاطب به امری حسی و قابل ادراک بدل نماید و شک نیست که جزء جزء این تصویر هرگز یک جزء از امر غیر محسوس را عرضه نمی‌کند؛ فقط کل آن است که از مجموع امر، تصویری کلی بیان می‌کند.» (زرین کوب، ۱۳۷۲: ۲۵۱)

بیشتر موارد کاربرد «مور» در مثنوی که نگارنده کمتر بدان پرداخته را می‌توان مثالک (exemplum) دانست زیرا به محض بیان مطلب و ذکر مور، مقوله حقارت و کوچکی مور تداعی می‌شود. «. گاه حکایت چندان مشهور است که فقط به عنوان آن اشاره می‌کنند و مخاطب منظور را درمی‌یابد. مضمون آن نیز بسیار روشن و ساده ست و در واقع به شکل مثل در یک حکایت کوتاه ه کار می‌رود مانند چوپان دروغگو و...» (فتوحی، ۱۳۹۳: ۲۶۹)

به باور نگارنده مولانا تنها یک بار و در دفتر ششم به الیگوری از نوع اندیشه اقدام کرده است که جستاری در باب تجاذب و تعامل است. سخن از مورانی ست که برخی حامل جو و برخی حامل گندم هستند. هنگامی که این‌ها به سوی هم حرکت می‌کنند از دید ظاهر کشش جو و گندم و عجیب است اما این مورانند که جذب هم می‌شوند نه غلات. مولانا درین تمثیل وارونگی جالب و شگفتی را به کار گرفته است بدین گونه که جو و گندم را که بار هستند و برفراز،

تمثیل تن گرفته اما موران را که زیر بارها هستند تمثیل جان دانسته است و جان سخن درین تمثیل ویژه، تجاذب جان‌هاست حتی اگر تن‌ها ناهمسان باشند.

جان چو مور و تن چو دانه گندمی	می‌کشاند سو به سویش هر دمی
مور داند کآن حبوب مرتهن	مستحیل و جنس من خواهد شدن
آن یکی موری گرفت از راه، جو	مور دیگر گندمی بگرفت و دو
جو سوی گندم نمی‌تازد ولی	مور سوی مور می‌آید بلی
رفتن جو سوی گندم تابع است	مور را بین که به جنسش راجع است
تو مگو گندم چرا شد سوی جو	چشم را بر خصم نه نی بر گروا
مور اسود بر سر لبد سیاه	مور، پنهان: دانه پیدا پیش راه

زین سبب آمد سوی اصحاب، کلب

هست صورت‌ها حبوب و، مور قلب ...

مثنوی د

نتیجه

برآیند این پژوهش در پاسخ به پرسش‌هایی که در بیان مساله آمده و مطالعه موردی چنین است که: در مثنوی، الیگوری در معنای به کار گیری فابل- داستان حیوانات- هست. بطور کلی الیگوری‌های به کار رفته در مثنوی ساخت ساده‌ای دارند. چون الیگوری‌های همه جانوران در مثنوی بررسی نشده بنا بر این آمار و بسامد دقیق نیازمند انجام پژوهش‌های بیشتری است. این پژوهش که مطالعه موردی الیگوری «مور» در شش دفتر مثنوی است نشان می‌دهد که مولانا کمتر از چهل مورد «مور» را به کار برده است که نیمی ساده در حد مثالک است و نیمی در دو داستان یکی در دفتر چهارم و دیگری در دفتر ششم مصداق الیگوری فرنگی است. مورد اول در دفتر چهارم با محتوای اخلاقی است و دیگری در دفتر ششم الیگوری با محتوای اندیشه‌ای است. اگر چه می‌شود هر دو را نیز از نوع اندیشه‌ای دانست.

پی نوشت‌ها

درین بخش بیت‌های شناسایی شده در مثنوی مولانا که واژه «مور» در آن‌ها آمده ارائه می‌شود. شاید برای خوانندگان مقاله سودمند افتد.

زیر دیوار بدن گنج است یا

خانه مور است و مار و اژدها

مثنوی د ۱ ب 2281

طعمه ماران و مورانت کنند

گرم دارانت تو را گوری کنند

مثنوی د ۱ ب 3270

همچو موری اندرین خرمن خوشم تا فزون از خوی باری می‌کشم مثنوی د ۲ ب 193

پس نشین ای گنده جان از دور تو تا امیر او باشد و ما مور تو

پس چرا از ابلهی پیش تو کور تن سلیمان است و اندیشه چو مور مثنوی د ۲ ب 1016

ای فلک از رحم حق آموز رحم بر دل موران مزن چون مار زخم

آنچنان معمور و باقی داشتت تا که دهری از ازل پنداشتت مثنوی د ۲ ب 2313

تو چه طاقت داری‌ای مور نژند که نهد بر تو چنان کوه بلند

مؤمن آن قلعه برای پادشاه می‌کند معمور نه از بهر جاه مثنوی د ۲ ب 2482
گفت مور توسست و ما را ازدهاست ه ز زانو تا به زانو فرق‌هاست
ز آنکه خوی بد نگشته ست استوار مور شهوت شد ز عادت همچو مار
لیک هر کس مور بیند مار خویش و ز صاحب‌دل کن استفسار خویش مثنوی د ۲ ب 3446
تو چو موری بهر دانه می‌دوی ین سلیمان جو چه می‌باشی غوی مثنوی د 2 ب 3704
گر یکی موری سلیمانی بجست منگر اندر جستن او سست سست مثنوی د ۳ ب 1448
آن یکی بس دوربین و دیده کور از سلیمان کور و دیده پای مور مثنوی د ۳ ب 2609
مور لنگم من چه دانم فیل را پشه‌ای کی داند اسرافیل را مثنوی د ۳ ب 3648
میر دیدی خویش را ای کم ز مور زآن ندیدی آن موکل را تو کور مثنوی د ۳ ب 3827
که هلا پیش سلیمان مور باش تا بنشکافد تو را این دورباش مثنوی د ۴ ب 329
ان کسی که بانگ موران بشنود هم فغان سر دوران بشنود مثنوی د ۴ ب 871
پیل و گرگ و حیدر اشکار نیز ازدهای زفت و مور و مار نیز مثنوی د ۴ ب 1175
مورکی بر کاغذی دید او قلم گفت با مور دیگر این راز هم
که عجایب نقش‌ها آن کلک کرد همچو ریحان و چو سوسنزار و ورد
گفت آن مور اصبع است آن پیشه ور وین قلم در فعل فرع است و اثر
گفت آن مور سوم کز بازو است که اصبع لاغر ز زورش نقش بست هم چنین می‌رفت بالا تا یکی
مهتر موران فطن بود اندکی
گفت کز صورت مبیند این هنر که به خواب و مرگ گردد بی خیر مثنوی د ۴ ب 3721 (34 بیت)
حرص و وهم و کافری سر زیر شد ازدها از قوت موری سیر شد مثنوی د ۵ ب 283
خلق بر وی جمع چون مور و ملخ که چه مکر است و چه تزویر و چه فح مثنوی د ۵ ب 1121
مور بر دانه بدان لرزان شود که ز خرمن‌های خوش اعمی بود
... ای به صورت ذره، کیوان را بین مور لنگی رو سلیمان را بین مثنوی د ۵۶ ب 806
مور بر دانه چرا لرزان بدی گر از آن یک دانه خرمن دان بدی مثنوی د ۶ ب 1500
جان چو مور و تن چو دانه گندمی می‌کشاند سو به سویس هر دمی مور داند کآن حبوب مرتهن
مستحیل و جنس من خواهد شدن
آن یکی موری گرفت از راه، جو مور دیگر گندمی بگرفت و دو
جو سوی گندم نمی‌تازد ولی مور سوی مور می‌آید بلی

رفتن جو سوی گندم تابع است مور را بین که به جنسش راجع است
 تو مگو گندم چرا شد سوی جو چشم را بر خصم نه نی بر گرو
 مور اسود بر سر لبد سیاه مور، پنهان: دانه پیدا پیش راه
 زین سبب آمد سوی اصحاب، کلب/هست صورت‌ها حبوب و، مور قلب ... مثنوی د 6 ب 2955 (33)
 بیت)

منابع

- قران کریم.
- آریان، حسین و دیگران، (1395). نگاهی به تمثیلات مشترک در کیمیای سعادت امام محمد غزالی و مثنوی مولانا، فصل نامه تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان و ادب فارسی، (30)، 11 تا 36.
- بهبهانی، رضیه، (1387). سیری در تمثیلات ادبیات عرفانی در آثار عطار و مولانا، نشریه ادبیات عرفانی و اسطوره شناختی، 13. ش
- حسینی کازرونی، سید احمد- (1394)- تمثیل و ادبیات تمثیلی- فصلنامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی- شماره 23- صص 14۲۴-
- حسینی کازرونی، سید احمد- (1394)- نگرش به تمثیل در ادبیات تعلیمی- فصلنامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی، شماره 26- صص 133۱۵۴-
- حسینی کازرونی، سید احمد- (1396)- جایگاه گونه‌های تمثیل در حکایات تمثیلی مصیبت نامه عطار- فصلنامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی، شماره 32- صص 110۹۴-
- حسینی کازرونی، سید احمد- (1397)- بررسی مؤلفه‌های تمثیلی رمان عاشقانه‌های یونس در شکم ماهی از جمشید خانیان- فصلنامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی، شماره 37- صص 127۱۱۱-
- حسینی کازرونی، سید احمد- (1398)- بررسی ساختار و انواع تمثیل در منظومه شیرین و خسرو امیر خسرو دهلوی- فصلنامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی، شماره 42- صص 33۸-
- حسینی کازرونی، سید احمد- (1398)- بررسی و نقد تمثیلهای حماسی و اسطوره‌ای در شعر بیابانی- فصلنامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی- شماره 40- صص 102-84
- حسینی کازرونی، سید احمد- (1399)- جستجوی تمثیل در نسخه خطی دیوان اشعار میرزا احمد متولی باشی- فصلنامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی، شماره 46- صص 42۲۹-
- حسینی کازرونی، سید احمد- (1400)- جستجوی فرایندها و فرا آسیب‌ها در شخصیت صائب تبریزی بر اساس ابیات تمثیلی غزلیات شاعر با تکیه بر ...- فصلنامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی، شماره 49-

صص 50۲۴-

دهخدا، علی اکبر، لغت نامه.

رجایی، محمد خلیل، (1359). معالم البلاغه، شیراز، نشر دانشگاه شیراز.

زرین کوب، عبدالحسین، (1372). بحر در کوزه، تهران، علمی، چاپ چهارم.

سعدی شیرازی، (1369). دیوان اشعار. به تصحیح فروغی، تهران، امیرکبیر، چاپ هشتم.

شمیسا، سیروس، (1376). بیان، تهران، فردوس.

شفیعی کدکنی، محمدرضا، (1358). صورخیال در شعر فارسی، تهران، آگاه. چاپ دوم.

شفیعی کدکنی، محمدرضا، (1384). موسیقی شعر، تهران، آگاه، چاپ هشتم.

صادقیان، محمد علی، (1371). طراز سخن در معانی و بیان، یزد، نشر دانشگاه آزاد.

طالبیان، یحیی، (1378). تمثیل در شعر منوچهری، نشریه ادبیات و علوم انسانی دانشگاه کرمان، ش 4 و 5، 87-

72

فتوحی، محمود، (1393). بلاغت تصویر، تهران، سخن، چاپ سوم.

قائمی، فرزاد، (1386). نقش فلسفه تمثیلی در داستان پردازی‌های مولانا در مثنوی، نشریه پژوهش‌های ادبی، ش

16،

182-198

معین، محمد، (فرهنگ معین).

متنبی، ابوطیب، (1403 ق). دیوان اشعار، بیروت، دار بیروت للطباعة و النشر.

منوچهری دامغانی، (1381). دیوان اشعار، بکوشش محمد دبیر سیاقی، تهران، زوار، چاپ چهارم.

مولانا جلال الدین بلخی، (1380). مثنوی معنوی، بکوشش کاظم دزفولیان، تهران، طلایه، چاپ دوم.

مولانا جلال الدین بلخی، (1330). فیه ما فیه، به تصحیح فروزانفر، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.

میرصادقی، جمال، (1376). ادبیات داستانی، تهران، نشر سخن، ویرایش سوم.

هاشمی، سید احمد، (1398 ق). جواهر البلاغه فی المعانی و البیان و البدیع، بیروت، دار الفکر.

ناصر خسرو قبادیانی بلخی، (1365). دیوان اشعار، به تصحیح مینوی و محقق، تهران، نشر دانشگاه تهران، چاپ

دوم.

نظری، ماه، (1393). نقش تمثیل در داستان‌های مثنوی، نشریه فنون ادبی، ش 2 (پیاپی 11).

نظری، ماه، (1395). بیان وحدت با شگردهای تمثیلی در مثنوی معنوی، فصل نامه تحقیقات تمثیلی زبان و ادب

فارسی، ش 30، 151 تا 168.

Cuddon.J. A.A dictionary of literary terms and literary theory. Revised by M.A.R. Habib. Wiley-Blackwell. Fifth edition. 2013. U.K.

Abrams.M.H. & Harpham. G.G. A glossary of literary terms. 11th edition. 2015. Cengage Learning. USA.

Sources

The Holy Quran.

Abrams.M.H. & Harpham. G.G. A glossary of literary terms. 11th edition. 2015. Cengage Learning. USA.

Arian, Hossein and others, (2015). A Look at Common Allegories in the Chemistry of Happiness of Imam Mohammad Ghazali and Rumi's Masnavi, Quarterly Journal of Educational and Lyrical Research in Persian Language and Literature, (30), 11 to 36.

Behbahani, Razieh, (1387). A Look at the Allegories of Mystical Literature in the Works of Attar and Rumi, Journal of Mystical Literature and Mythological Cognition, Vol.

Dekhoda, Ali Akbar, Dictionary.

Fotouhi, Mahmoud, (1393). Picture Rhetoric, Tehran, Sokhan, third edition.

Ghaemi, Farzad, (1386). The Role of Allegorical Philosophy in Rumi's Stories in Masnavi, Journal of Literary Research, Vol. 16, 182-198

Hashemi, Seyed Ahmad, (1398 AH). Jewel of rhetoric in meanings, expression and innovation, Beirut, Dar al-Fikr.

Hosseini Kazrouni, Seyed Ahmed-(2014)- Allegorical and Allegorical Literature- Quarterly Journal of Allegorical Research in Persian Language and Literature- Number 23-pp.14-24

Hosseini Kazrouni, Seyyed Ahmad-(2014)-attitude towards allegory in educational literature- Quarterly Journal of allegorical research in Persian language and literature, number 26-pp.133- 154

Hosseini Kazrouni, Seyyed Ahmad-(2016)-The place of allegorical types in the allegorical stories of Attar's Tragedy- Allegorical Research Quarterly in Persian Language and Literature, No. 32-pp. 94-110

Hosseini Kazroni, Seyyed Ahmad-(2017)-Examining the allegorical components of Yunus' romance novel in the belly of a fish by Jamshid Khanian- Quarterly Journal of Allegorical Research in Persian Language and Literature, No. 37- pp. 111-127

Hosseini Kazrouni, Seyyed Ahmad-(2018)-Examination of the structure and types of allegory in Shirin and Khosrow poem by Amir Khosrow Dehlavi-Quarterly Journal of Allegorical Research in Persian Language and Literature, No. 42- pp. 8-33

Hosseini Kazrouni, Seyed Ahmad-(2018)- Review and criticism of epic and mythological allegories in desert poetry-Quarterly allegorical research in Persian language and literature-number 40- pp. 84-102

Hosseini Kazrouni, Seyyed Ahmad-(2019)- Searching for allegory in the manuscript copy of Diwan poems of Mirza Ahmad Mattoulibashi- Quarterly Journal of Allegorical Research in Persian Language and Literature, No. 46- pp. 29-42

Hosseini Kazroni, Seyyed Ahmad-(1400)- Searching for extra-needs and extra-damages in the character of Saeb Tabrizi based on the allegorical verses of the poet's sonnets based on...- Quarterly Journal of Allegorical Research in Persian Language and Literature, No. 49- pp. 24-50

Manouchehri Damghani, (1381). Poetry Divan, by Mohammad Dabir Siyaghi, Tehran, Zavar, fourth edition.

Maulana Jalaluddin Balkhi, (1380). Masnavi Manavi, by Kazem Dezfulian, Tehran, Talaieh, second edition.

Maulana Jalaluddin Balkhi, (1330). Fiye Ma Fiye, by Nasih Forouzanfar, Tehran, Tehran University Press.

Mirsadeghi, Jamal, (1376). Fiction, Tehran, Sokhan Publishing, Third Edition. Moin, Mohammad, (Moin Dictionary).

- Mutnabbi, Abu Tayyib, (1403 AH). *Diwan al-Ash'ar*, Beirut, Dar Beirut for printing and publishing.
- Nasser Khosrow Ghobadiani Balkhi, (1365). *Poetry Divan*, edited by Minavi and Mohaghegh, Tehran, University of Tehran Press, second edition.
- Nazari, Mah, (1393). The role of allegory in Masnavi stories, *Journal of Literary Techniques*, Vol. 2 (11).
- Nazari, Mah, (1395). Expressing Unity with Allegorical Tricks in Masnavi Manavi, *Quarterly Journal of Allegorical Research in Persian Language and Literature*, Vol. 30, 151-168.
- Rajaei, Mohammad Khalil, (1359). *Ma'alam al-Balaghah*, Shiraz, Shiraz University Press.
- Sadeghian, Mohammad Ali, (1371). *Speech style in meanings and expression*, Yazd, Azad University Press.
- Sa'di, (1990). *Poetry Divan*. Edited by Foroughi, Tehran, Amirkabir, 8th edit. Shafiee Kadkani, Mohammad Reza, (1358). *Surkhial in Persian Poetry*, Tehran, Agah. second edition.
- Shafiee Kadkani, Mohammad Reza, (2005). *Poetry Music*, Tehran, Agah, eighth edition.
- Shamisa, Sirus, (1376). *Bayan*, Tehran, Ferdows.
- Talebian, Yahya, (1378). Allegory in Manouchehri Poetry, *Journal of Literature and Humanities*, Kerman University, Vol. 4 and 5, 72-87
- Zarrinkoob, Abdul Hussein, (1372). *Sea in a Pit*, Tehran, Scientific, Fourth Edition

